

**Turkish
Journal of
Shiite
Studies**

Şiilik Araştırmaları

ISSN: 2687-1882

**Cilt / Volume: 2
Sayı / Issue: 1
Haziran / June 2020**

Şiiliğin Hint Coğrafyasına Girişi

Entrance of Shi'ism to Indian Geography

Gülşen Yağır Ahmetoğlu

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri
Anabilim Dalı*

*Assistant Professor, Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Kalam and Islamic
Sects*

Kırıkkale / Turkey

gulsenyagar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6117-7059>

Şahin Ahmetoğlu

*Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Anabilim
Dalı*

*Associate Professor., Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Kalam and Islamic
Sects*

Kırıkkale / Turkey

sehmetoglu@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6154-2984>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 17.06.2020

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2020

Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 32-51

Atıf/Cite as: Ahmetoğlu, Gülşen Yağır- Ahmetoğlu, Şahin. "Şiiliğin Hint

Coğrafyasına Girişi", *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/1 (Haziran 2020): 32-51.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiitestudies@gmail.com

Şîliğin Hint Coğrafyasına Girişi

Öz: Hint coğrafyasına İslâm'ın girişi hicretin ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. İlk asırlardan itibaren Müslümanlar bölgeye çok sayıda sefer düzenlemiş, böylece bölgenin İslâmlaşma süreci hızlanmıştır. İslâm'ın gelişi ile birlikte Hint coğrafyasında siyasî dengeler değişmiş, dinî ve kültürel alanda birtakım farklılıklar meydana gelmiştir. Mezhepler Tarihi açısından bakıldığında ise bölgede çok sayıda farklı düşünce ekollerinin yer aldığı görülmektedir. Hint coğrafyasındaki bu ekollerin farklı eğilimler gösterdiği söylenebilir. Çalışmamızın asıl konusu olan Şîliğin bölgeye girişi ve yayılışı ile ilgili birçok iddia öne sürülmüştür. Bu iddiaların merkezinde Hz. Ali döneminde bölgeye seferler düzenlenmesi, Hz. Ali taraftarları olarak bilinen kişilerin bölgeye göç etmiş olmaları, ayrıca Emevîler ve Abbasîler döneminde Hâşimîlere yapılan baskı ve zulümlerden dolayı Hint bölgesine giden Ali oğulları ile ilgili rivayetler yer almaktadır. Makalede Şîlik ve alt kolları olan Zeydiyye, İsmâîliyye, Karmafilik ve İsnâaşeriyye'nin bölgeye ne zaman ve nasıl girdikleri, aynı zamanda hangi bölgelere yayıldıkları bilimsel verilere dayandırılarak objektif bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hint Coğrafyası, Hindistan, İslam, Şîlik, Zeydiyye, İsmâîliyye, İsnâaşeriyye

Abstract: The entrance of Islam to the Indian Geography dates back to the first years of hejira. Muslims organized many expeditions to the region, thus the region entered the process of Islamization. With the advent of Islam, political balances changed in the Indian Geography and some differences occurred in the religious and cultural fields.

As for History of Sects, it is seen that there are many different schools of thought in the region. It can be said that these schools in the Indian Geography show different trends. Many claims have been made about the entry and spread of Shiite, which is the main subject of our study. At the center of these allegations, there are rumors about the expeditions to the region during the Ali period, the people known as the supporters of Ali who emigrated to the region, and the Ali's sons who went to the India region due to the oppression and persecution of the Hashimis during the Umayyads and the Abbasids.

In the article, it was tried to objectively evaluate when and how the Zaydiyya, Ismailism, Qarmatism and Isnâ 'Asharî Shî'is, which are Shiites and their subordinates entered the region and also to which regions they spread.

Keywords: Indian Geography, India, Islam, Shiism, Zaydiyya, Ismailism, Isnâ 'Asharî Shî'is.

Giriş

İslâm'ın Hint coğrafyasına girişiyle birlikte bölgenin tarihini ve kültürünü derinden etkileyen değişiklikler olmuştur. Bu coğrafyaya farklı sebeplerle göç eden Arapların yerleşimi ile bölge, din, mezhep, kültür, dil ve geleneklerinde Arapların etkisinde kalmıştır.

Hindistan, tarih boyunca zengin doğal kaynakları, farklı dil ve ırklara sahip insanlarıyla, çok sayıda din ve mezhep mensubunun rahatça yaşayabileceği bir ortam olması hasebiyle birçok ülke ve insan topluluğu için cazibedici bir yer olmuştur. Farklılıkları bir arada barındırabilmesi nedeniyle, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan çeşitli mezhebî oluşumların burada temsil imkânı bulması tesadüfi değildir.

Makalede İslâmiyet'in Hint sınırlarına girişi ve yayılmasından kısaca bahsedilerek, İslâm düşünce ekollerinin en önemlilerinden olan Şîliğin bölgeye girişi ele alınacak ve bu konudaki iddialar bilimsel verilerle ve objektif bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada Şîliğin Hint coğrafyasına girişi konusunda siyasî ve mezhebî düşünceyle şekillenmiş görüşlere karşı tarihi ve bilimsel verileri ortaya koyarak gerçek ve doğru bilgiye ulaşmayı hedefledik. Hint bölgesine Şîliğin girişiyle ilgili

Türkiye’de henüz bir araştırmanın olmaması bizi bu çalışmaya iten en önemli faktördür.

1. Hint Coğrafyası

Hint coğrafyası, kapladığı alanın genişliği ve tarihi süreçte geçirdiği dönüşümler nedeniyle farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bîrûnî, Antik Hindistan hakkında geniş bilgiler verdiği eserinde, buranın eskiden deniz olduğunu ifade ederek Hind’i kuzey, batı ve doğu tarafından Çin’den Avrupa’ya kadar uzanan yüksek dağlarla çevrili bir bölge olarak tasvir etmiştir. Hind bölgesinin doğusunda Çin ve Tibet, güneyinde Büyük Deniz (Hint Okyanusu), batısında Mihrân nehri (İndus), kuzeyinde de Şeknan ülkesinin bulunduğunu ve Tibet’e mücâvir olduğunu belirtmiştir.¹

Farklı bölgeleri ifade etmek üzere “Sind ve Hind” şeklinde isimlendirilen bu coğrafya, zamanla sadece Hint (India) olarak anılmaya başlamıştır. Kaynaklarda bu kelimelerden ilkiyle yalnız Pencab’ın güneyi; İndus ve Mekran mıntıkları ifade edilirken, ikincisi, yani Hint tabiri ile Müslüman olmayan diğer bölgeler kastedilmiştir.²

Arap coğrafyacılarına göre Hindistan, üç farklı coğrafi üniteden oluşur. Onlar, Uman (Umman) deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgeye Sind demişlerdir. Buna göre Sind’in sınırlarını doğuda Mihrân nehri, güneyde Hint Okyanusu, batıda Kirman toprakları, kuzeyde ise Horasan’a (Doğu İran ve Kuzey Afganistan) bitişik çöl teşkil eder. Sind’in İslâm öncesi tarihi, Hindistan tarihi içerisinde ele alınmaktadır.³

Bu oldukça geniş kapsamlı tanım Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Afganistan, Nepal, Butan, Sikkim, Sri Lanka, hatta Burma gibi ülkeleri de içine almaktadır. Bölge, Eski Hintçe ve Sanskritçe kaynaklarında mitolojinin etkisiyle “Barat Mata” (Hindistan Ana) ve diğer bütün dinlere mensup kimselerden arındırılmış ve yalnızca Hindulara ait bir ülke olması kastedilerek “Akand Barat” olarak tanımlanmıştır. Günümüzde Pakistanlı resmî ve gayri resmî makamlar da Hindistan’dan “Barat” olarak söz etmektedir.⁴

Arapların seferlerini yoğunlaştırdığı Mekran,⁵ Mültan⁶, Dibal (Deybül),⁷ Kikân,⁸ Gucerât⁹ gibi beldelerin dinî ve mezhebî açıdan hem stratejik hem de tarihî

¹ Ebü’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li’l-Hind* (Dekken: Matbu’atu Dâireti’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1377/1958), 157-158.

² İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, çev. M. Jan de Goeje (Beyrut: Dâru Sâdır-Leiden Brill Matbaası, ts.), 56, 68-72; Ali Üremiş, “Sind’de İslâm Fetihleri I”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2017), 477-488.

³ Azmi Özcan, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:244-247.

⁴ Ahmed Asrar, “Hint Alt Kıtası”, *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*, (1998), 287. Hindistan, 1947 yılında ikiye bölünmüş, Doğu Pakistan olarak anılan bölge ise, Bangladeş olarak müstakil bir devlet olmuştur. Pakistan ve Bangladeş bir İslâm ülkesi iken, Hindistan, ekseriyetini Hindu nüfusunun oluşturduğu demokratik bir cumhuriyettir. Bkz. Abdülhamit Birşik, “Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahuslar, Eserler”, *Divan İlmî Araştırmalar* 2:17 (2004), 2.

⁵ Günümüzde Mekran (Mekrân/Makrân) denilen, İran ve Pakistan’ın Umman denizi kıyısındaki bölgesini Araçlar, daha ziyade hurma ve şeker kamışı sayesinde “Mükrân” ismiyle zikrederler. Bu bölge, stratejik önemi nedeniyle genel olarak İran ve Hindistan tarihi açısından büyük öneme sahiptir. İran’ın güneydoğusu ile şimdiki Pakistan’ın güneybatısında yer alan sahil bölgesi; bu iki ülke arasında paylaşılmış vaziyette olup Pakistan’da kalan kesimi Belücistan eyaletine bağlı bir

önemi büyüktür. Ayrıca, her ne kadar doğrudan Hint coğrafyasına dahil olmasa da Herat'a bağlı Gûr¹⁰ bölgesinin dinî ve mezhebî bakımdan tarihte önemli bir yeri vardır. Bu anlamda Gûr, Horasan'dan Hint coğrafyasına bir geçiş bölgesi olarak konumlanmıştır. Dolayısıyla Gûr bölgesindeki Şîî hareketlilik de, çalışmamız açısından zarurî olarak ele alınmıştır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız coğrafi konuma göre olayları değerlendirirken bölge sınırlarını Orta Çağ coğrafyacılarına göre tasvir ettiğimizi belirtmek isteriz. Dolayısıyla tarihte Müslümanların hüküm sürdüğü bugünkü Pakistan, Hindistan ve Afganistan sınırları içerisinde yer alan bölgeleri ele alırken genel anlamıyla Hindistan veya Hint coğrafyası ifadelerini kullandık.

2. İslâmiyet'in Hint Coğrafyasına Girişi ve Yayılması

Hint coğrafyasının Araplarla bağlantısı Sümerlere kadar uzanmaktadır. Hintlilerin Araplarla ticari ilişkileri, Yemen, Hadramut, Sind ve Malabar Sahili yoluyla gerçekleşmekteydi.¹¹ Zut, Esavire ve Seyabice adlı Hint kökenli kabilelerin Arap Yarımadası'ndaki sahillerde yaşadıkları, onlardan bir kısmının daha sonra Müslüman oldukları söylenmektedir.¹²

ildir. Bkz. Üremiş, "Sind'de İslâm Fetihleri I", 479; Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1: 938.

- 6 Önemli şehirlerden biri olan Mültan, günümüzde Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihi bir şehirdir. İndus nehrinin kollarından biri olan Çinâb suyunun doğusundaki bir ovada Hint coğrafyasının Orta Asya'ya açılan güzergâhında bulunur. Mültan adı, daha önce kullanılan Mulasthân'ın değişmiş şeklidir. Bilinen tarihi M. Ö. 326'da burayı istilâ eden Makedonyalı İskender'le başlamaktadır. 5. yüzyıldan sonra Hindu Rai hanedanının hâkim olduğu şehrin Müslümanlar tarafından fethi, 94:712 yılında Sind fâtihî Muhammed b. Kâsım es-Sekafi tarafından gerçekleştirildi. Azmi Özcan, "Mültan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 548-549.
- 7 Deybül, Pakistan'ın Sind eyaletinde bugün mevcut olmayan eski bir liman şehridir. İslâmî kaynaklarda adı Mihrân olarak geçen İndus nehrinin batısındaki koyun ağzında kurulmuştur. Muhammed b. Kâsım es-Sekafi'nin, 92:710-11 yılında Seylan'dan Hicaz ve Irak'a giden Müslümanların gemilerine saldırılması üzerine Sind yöneticisi Raca Dâhir'i cezalandırmak için sefer yaptığı ilk yerdir. Bkz. A.S Bazmee Ansari, "Deybül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 262.
- 8 Kîkan (Kîkânân / Keykânân / Kaykân): Bugünkü Pakistan'ın Belûcistan eyaletinde Kalat bölgesi'nde bulunan ve iyi cins atlarıyla şöhet kazanmış olan şehirdir. Bkz. Üremiş, "Sind'de İslâm Fetihleri I", 483. Belâzurî, Kîkan, "Sind bölgesinden Horasan'a komşudur" der. el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân* 495.
- 9 Hindistan'ın kuzeybatısında yer alan Gucerât, Hindistan Cumhuriyeti'ni oluşturan yirmi bir eyaletten biridir. Güneyde ve batıda Umman denizine açılmaktadır. Kuzeybatısında Pakistan İslâm Cumhuriyeti, kuzeyinde Racastan, doğusunda Medya Pradeş ve güneydoğusunda Maharaştra eyaletleri bulunmaktadır. Gucerât, çok eski bir geçmişe sahiptir. İlk ismi Gurceretra, 5. yüzyılın sonlarında Hindistan'a gelen Gucer kabilesine atfedilmektedir. Gazneli Mahmud 416/1025'da bölgeye geldiği zaman Gucerât, Çavlukyalar'ın elindeydi. Hicri/1178'de Gurlular'dan Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed b. Sâm Gucerât'a bir sefer düzenlediyse de başarılı olamadı. Gucerât, kesin olarak Delhi Sultanı Alâeddin Halacî zamanında (1296-1316) fethedilmiştir. Babürlü sultanlarının elinde olan eyalet, 1758'de Maratarlarca işgal edilmiş, İngiliz idaresi zamanında ise 1857 ayaklanmasında eyalet haline getirilmiştir. Bkz. Khaliq Ahmad Nizami, "Gucerât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 171-172.
- 10 Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın (Garşistan) güneyi, Cûzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilirdi. Bkz. İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular" (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 207-214.
- 11 Anne Marie Schimmel, "Islamic Literatures of India", *A History of Indian Literature* (Germany: Otto Harrassowitz, 1973), 2.
- 12 el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 188,198, 428, 432.

Araplarla Hintliler arasında ticari ve askeri ilişkilerin İslâm'ın gelişinden sonra da devam ettiği görülür. Hz. Peygamber'in Hindistan hakkında bilgi sahibi olduğuna dair rivayetler mevcuttur.¹³ Hz. Ömer zamanında Muğire b. Ebî'l-Âs, Sind'deki Deybül limanına, Hz. Osman'ın halifeliği zamanında ise Abdullah Hukeym b. Cebele el-Abdî, Sind'e gönderilmiştir. Hz. Ali döneminde ise el-Hâris b. Mürre el-Abdî, Kikan'a gitmiştir.¹⁴ Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında ise el-Mühelleb b. Sufurâ komutasındaki ordu Sind topraklarını kontrol altına almıştır. el-Mühelleb b. Sufurâ, Mültan ve Kabil arasındaki Benne ve Ehver'e (Lahor) gitmiş ve burada Benne savaşı olmuştur. Bu iki bölge Multan ile Kâbil arasındadır. Daha sonra Muaviye zamanında Abdullah b. Sevvâr el-Abdî, Hint sınırlarına vali olarak tayin edilmiştir. Abdullah b. Sevvâr, Kikan üzerine yürümüş ve orayı ele geçirmiştir. Kikanlılar, Türklerden yardım istemiş ve yapılan savaşta Abdullah b. Sevvâr öldürülmüştür.¹⁵

Sonraki dönemlerde de Sind'e seferler devam etmiştir. Mekrân fethedilmiş ve burası şehir haline getirilmiştir. Daha sonra, Bûkan ve Kikan'da zafer kazanılmış, Kusdar fethedilmiştir. Sind'e yapılan nihai zafer ise 92/711 yılında Muhammed b. Kâsım es-Sekafî tarafından gerçekleştirilmiştir. Kâsım es-Sekafî, önce Sind'i daha sonra İndus (Mihrân) nehrini aşarak Mültan'a kadar ulaşmış daha sonra Deybül'e kadar ilerlemiş ve burayı da ele geçirmiştir. Muhammed b. Kâsım döneminde Kuzey Hindistan'ın büyük bir bölümü ele geçirilmiştir. Yezid'in, Muâviye b. el-Mühelleb ile beraber Muhammed b. Kâsım'ı öldürmesinden sonra bölge halkının onun için yas tuttuğu söylenir. Yine Yezid'in zulmünden kaçan Arapların Sind'e göç ettiklerine dair rivayetler vardır.¹⁶

Müslüman yönetimine boyun eğen Hintli prenslerden bazıları, Muhammed b. Kâsım'ın ölümünden sonra bağımsızlıklarını geri kazanma imkânı bulmuştur. Ama yine de Emevî halifeleri Sind'e seferler yapmaya devam etmişlerdir. Muhammed b. Kâsım'dan sonra anlaşmaları fesheden Hint prensleriyle mücadele etmişlerdir. Müslümanların bölgedeki durumu Emevîler döneminin sonuna doğru bozulmaya başlamıştır. Bu duruma Irak ve Suriye'de yaşanan ayaklanmaların olumsuz etkileri neden olmuştur. Emevî halifelerinin Sind üzerinde etkili bir kontrol sağlayamaması sebebiyle bölge, hilafetin merkezi yönetiminden çeşitli nedenlerle kaçan mülteciler için bir sığınak haline gelmiştir.¹⁷

Hint bölgesine yapılan seferler Abbâsîler zamanında da devam etmiştir. İlk Abbâsî halifesi Saffah, Sind'e bazı komutanlar göndererek Emevîlerin atadığı

¹³ Khaliq Ahmad Nizami, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 85-92.

¹⁴ Ali b. Hamid Ebî Bekr Kûfî, *Fethnâme ma'rûf be Çeçnâme*, thk. tsh. Ömer b. Muhammed Davudpute (Haydarabad-Dekken, 1358), 72-76.

¹⁵ Ali b. Hamid Ebî Bekr Kûfî, *Fethnâme ma'rûf be Çeçnâme*, 72-76; Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte Ez Âğaz ta Bâbü*, 51; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Bahar Yayınları, 2014), 2014, 3: 453.

¹⁶ Ali b. Hamid Ebî Bekr Kûfî, *Fethnâme ma'rûf be Çeçnâme*, 94; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 496-504; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2014, 4: 530; Seyyid Muhammed Ma'sum Bekri, *Tarih-i Ma'sumi (Tarih-i Sind)*, thk. Ömer b. Muhammed Davudpute (Bombay 1938: Tahran, Esatir Yayınları, 1382/2003), 4-8; S. M. Ahmed, *Islam in India and the Middle East* (Allahabad: Abbas Manzil Library, 1955), 13-14.

¹⁷ Y. Friedmann, "Studies in Memory of Gaston Wiet", *A contribution to the early of Islam in India*, ed. Miriam Rosen- Ayalon (Jerusalem: Institute of Asian and African Studies the Hebrew University of Jerusalem, 1977), 314-315.

valileri azletmek istemiştir. Yine Ebû Ca'fer Mansur da Sind'e bir ordu göndermiş,¹⁸ Ömer b. Hafs'ı bu bölgeye vali atamıştır. Abbâsî valisi Ömer b. Abdülazîz el-Hebbârî, halife Mütevekkil-Alellah'ın öldürülmesini (247/861) takiben bağımsızlığını ilân etmiştir. Halife Mu'temid-Alellah döneminde Saffârî emîrleri Ya'kûb b. Leys ve Amr b. Leys'in idaresine verilmesi dışında Sind, bundan sonra Gazneliler'in gelişine kadar Hebbârîler tarafından yönetilmiştir. Yerli halk ile Arapların bir arada yaşadığı Abbâsîler'in ilk döneminde başlayan Kuzey ve Güney Arapları arasındaki rekabet, İslâm dünyasının diğer yerleri gibi Sind'de de istikrarsızlığa yol açmış; özellikle Hâricî ve İsmâilî-Karmatî faaliyetlerinin yoğunlaşmasına ortam hazırlamıştır.¹⁹

Abbâsîler döneminde ilim ve kültürün yükselişiyle birlikte, Hint ilmî eserleri Arapçaya tercüme edilmiştir. Hint ve Müslüman âlimleri arasında ilmî ve dinî konularda münazaralar yapılması da ilmî sahada oldukça önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Bermekîlerden Yahya Bermekî, oğlu Musa ve torunu Yahya Bermekî'nin büyük etkisi olmuştur. Bermekîler, tıp ve sağlık konusunda ilim tahsil edenleri Hindistan'a göndermiş, diğer taraftan da Hintli yazar ve bilim insanlarını Bağdat'a davet ederek onların bilgilerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Böylece tıp, felsefe ve yıldız bilimi alanında çok sayıda eser Arapçaya tercüme edilmiştir.²⁰

4./10. yüzyılın sonlarında başlayan Gazneli akınları Hindistan'da İslâm fetihleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İslâm'ın Hindistan'ın diğer bölgelerine yayılması 6./12. yüzyılın ikinci yarısında Gurluların Gazne'ye hâkim olmasından sonra başlamıştır. 7./13. yüzyıl ise Delhi Sultanlığı döneminin başladığı yıllardır. 1526'ya kadar kurulan birçok hanedanlıktan sonra Bâbü'ün Ludi hanedanına son vermesiyle Bâbü imparatorluğu kurulmuştur.²¹ Bâbürlü Devleti 1739 yılında Nadir Şah tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemde Hindistan'da güç mücadelesi Afganlar ile Maratalar, Catlar ve Sihler arasında gerçekleşmiştir. 1784 Kanunu ile Doğu Hint Şirketi Hindistan'da daha rahat hareket imkânına kavuşmuş, 1793 Kanunu ile de yetkilerini arttırmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise alt kıtanın büyük bir kısmı İngilizlerin sömürgesi altına girmiştir.

22

¹⁸ Bekri, *Tarih-i Ma'sumi (Tarih-i Sind)*, 31.

¹⁹ Özcan, "Sind", 37: 243.

²⁰ Siyavuş Yâri, "Gosteriş-i Nufuz-ı Din-i İslâm der Şibhi Kârre-i Hind ez Karn-ı Evvel tâ Pencom h.k.", *Pijûhiş-i Tarihi Danişgah-i İsfahan Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani* 1 (Bahar 1388), 129-142.

²¹ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 1:127; Ethem Ruhi Fıçlalı, "XIX. yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1 (1983), 6-7; Azmi Özcan, "Hindistan" (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18:75-76; Bota Bokuleva vd., "Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12:1 (Yaz 2012), 442.

²² Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 3:55-59; Özcan, "Hindistan", 18:78; Fatih Erkoçoğlu, "Hindistan Notları", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2015), 172; Nagehan Elemana, "Hint Müslümanlarının Düşünce Dünyasında Siyasal Çözüm Arayışları", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14 (2015), 415; Abdülhamit Birışık, "Hint Alt Kıtası'nın İslâmî Tarihi", *Sabah Ülkesi: Üç Aylık Kültür- Sanat ve Felsefe Dergisi* 39 (Nisan 2014), 21.

3. Şiîliğin Hint Coğrafyasına Girişi ile İlgili İddialar

3.1. Şiîliğin Bölgeye Girişini Hz. Ali Dönemiyle İlişkilendirme Çabaları

Hint coğrafyasına Şiîliğin girişi ile ilgili birçok iddia ileri sürülmüştür. Şiîler tarafından dile getirilen bu iddialara bakıldığında Şiîlik, Müslümanların Sind'e nüfuz ettikleri ilk dönemlere kadar geri götürülmektedir.

Bu konuda önemli çalışmaları bulunan Rizvi, Şiîliğin bölgeye girişini Hz. Ali dönemine kadar götürerek görüşlerini İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Târih*²³ eserine dayandırmaktadır. Bu bilgiye göre, "Hz. Ali'ye derin bir saygı duyan Cat halkı, daha sonra bu saygıyı onun ulûhiyetine inanacak kadar ileriye götürmüştür."²⁴ Ancak Rizvi'nin iddia ettiği bilgilerin İbnü'l-Esir'in ilgili eserinde yer almadığını tespit ettik. Diğer yandan Hz. Ali döneminde bölgeye düzenlenmiş olan seferlerin Şiîlikle ilişkilendirilmesi, tarihsel ve bilimsel gerçekliklere uygun değildir. Çünkü bu dönemde siyasî-itikadî anlamda bir Şiîlik'ten bahsedemeyiz. Fakat bölgeye çeşitli sebeplerle gidenlerin "Ali taraftarı olduğu" ihtimali üzerinde durulabilir. Rizvi'nin iddiası muhtemelen onun Şiî düşünce sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.²⁵

Şiîliğin, Gûr bölgesinde çok erken dönemlerde var olduğu iddialarına, Cüzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsırî*²⁶ ve *Tarih-i Firişte*²⁷ adlı eserleri delil gösterilmektedir. Rivayete göre Gûr hanedanı lideri Şenseb, Hz. Ali vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Bu nedenle onların imamlara ve Ehl-i Bey'te bağlı oldukları ve Şiîlik inancına sarıldıkları iddia edilmektedir.²⁸

Gûr bölgesinin Hz. Ali vasıtasıyla Müslüman olduğu bilgisi Bayur'a göre efsaneden öteye geçmez. Müslüman Araplar bu bölgeleri fethettikten üç yüz yıl sonra bile Gûrluların hala puta taptıkları, *Tabakât-ı Nâsırî*'den yüz yıl önce yazılmış *Târih-i Beyhakî*'de geçmektedir. Buna göre puta tapan Gûr'luların üzerine giden ilk Müslüman'ın, Gazne Sultanı Mahmud'un oğlu Mesut olduğu görülmüştür. Bayur, *Tabakât-ı Nâsırî*'de geçen, Hz. Ali tarafından Müslüman olan efsanevi Gûr sultanı Şenseb'den dolayı bu hanedana "Şensebânî" denildiğini belirtir. Bayur'a göre Gûr bölgesine dair açık tarihi bilgiler ilk olarak 5./11. yüzyılda son büyük Selçuklu Sultanı Sencer devri ile birlikte başlar.²⁹

Yine *Tarih-i Firişte*'de, Gûr bölgesinin Müslüman oluşuyla ilgili farklı rivayetlerin yer aldığı birtakım kaynaklara da yer verilmiştir. Buna göre, *Tarih-i Yemînî* adlı eserde Sultan Mahmud'un 401/1010 tarihinde Gûr bölgesini fethedinceye kadar buranın Müslüman olmadığı bilgisi mevcutken, Cüzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsırî* ve Fahreddîn Mübarek Şah'ın *Tarih-i Salâtın-î Gûr* eserlerinde ise bu

²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1399, 5: 45-46.

²⁴ Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India* (Australia: Ma'rifat Publishing House, 1986), 1: 138.

²⁵ Rizvi, eserinin sonuç bölümünde imametin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in kendisinden sonra imam olarak Hz. Ali'yi tayin etmesini engellediğini belirtmektedir. Ona göre o dönemde dini ve manevi değerlerin kıymetini bilen küçük bir azınlık vardı, o da Şiîlerdi. Rizvi, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 388-389.

²⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, çev. Afaf es-Seyyid Zeydan (Kahire, 2013), 1: 479.

²⁷ Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Ali el-Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte Ez Âğaz ta Bâbüür*, ed. Muhammed Rıza Nasiri (İsfahan: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-i Gaime-i İsfahan, ts.), 1: 90-91.

²⁸ Zabit Haydar Rıza, "Teşeyyu der Şibh-i Kârre-i Hind", *Pejuhişhâ-yi İctimâî* 12 (1377/1998), 83-84; Muhammed Bâkır Misbahzade, *Şiîyan-e Afganistan: Goruhha ve Giruftariha* (Kabil: İntişarat-ı Said, 1393/2014), 69-70; Hüseyin Ali Yezdani, *Difa'î Hazarehâ ez İstiklal ve Tamamiyeti arz-ı Afganistan* (Kum: İntişarat-ı İhsanî, 1372/1993), 1: 78.

²⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 1987, 1: 249-251.

bölgenin Hz. Ali döneminde Müslüman olduğu belirtilir.³⁰ Firişte ise Cüzcanî gibi Gûrluların Hz. Ali aracılığıyla Müslüman olduğunu ve onların Emevîler zamanında başlatılan Hz. Ali ve Ehl-i Bey'te lanet edilmesi uygulamasını Gûr halkının yapmadığını belirtir.³¹

Rizvi ise, Gûr'un Şîî bölge olduğu düşüncesini Cüzcanî ve Firişte'yi kaynak göstererek belirtir. Ona göre Emevîler zamanında Ehl-i Bey'te yapılan zulüm ve baskılar Gûr sultanları tarafından hoş karşılanmamıştır. O dönemde bölge âlimleri imamları ziyarete gitmişler ve onların ilmi konularından istifade etmişlerdir. Örneğin; Ebû Hâlid Kabûlî, Muhammed b. Hanefiyye (81/700)'ye intisab ederek onu imam olarak kabul etmiştir. Daha sonra ise o, bu düşüncelerinden vazgeçerek Zeynelabidin'in müritlerinden olmuş ve onu defalarca ziyaret etmiştir. Ayrıca Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık ile de görüştüğüne dair kayıtlar vardır. Rizvi eserinde, Şensebânî hanedanının, hem Ebû Müslim Horasanî'nin Emevîlere karşı isyanını desteklediğini, hem de Ehl-i Bey'te düşmanlık gösterenlerin karşısında yer aldığını belirtir. Abbâsîlerin ilk dönemlerinde Şîî imamların hapsedildiğini, böylece bölge liderlerinin imamlarıyla temasının kesildiğini belirtir. Ayrıca bölgenin Türk hâkimiyeti altına girmesiyle de Şensebânîler ve diğer Şîîler üzerinde baskı uygulandığını ve onları Sünniliğe zorladıklarını ifade eder.³²

Şîî çalışmalarda, Herat'a bağlı Gûr bölgesinin İran platosunda ilk Şîî bölge olduğu, hatta Kum şehrinden önce Şîîlikle tanıştığına dair iddialar bulunmaktadır.³³ Buna göre Hz. Ali döneminde İslâm'ı kabul eden Gûr halkı, onun ölümünden beş yıl sonra Muâviye'nin gönderdiği ordu tarafından katliama uğramıştır. Bunun sebebi, Muâviye'nin Hz. Ali'ye lanet edilmesi uygulamasını bu halkın kabul etmemesi ve direnmesi olarak belirtilse de diğer kaynaklarda bu savaşın irtidat suçuna dayandırıldığı ileri sürülmektedir.³⁴

Görüldüğü üzere kaynaklarda verilen Hint coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Gûr bölgesinin ilk Şîî bölge olduğu iddialarının temeli, Gûr halkının Hz. Ali döneminde İslâm'ı kabul etmesi ve Hz. Ali'ye lanet uygulamasını onların reddetmesine bağlanmaktadır. Ancak o dönemde yapılan uygulamaları bir mezhep olarak Şîîliğin işaretleri olarak değil, Emevî-Hâşimî aileleri arasındaki mevcut siyasi anlaşmazlıklarda bölge halkının Hz. Ali taraftarlığına daha yakın olduğunu düşünmek daha isabetlidir.

Bölgeyle ilgili akademik çalışması bulunan diğer bir araştırmacı Derryl N. Maclean, Müslümanların Hint sınırlarına ilk nüfûz ettiği dönemlerden itibaren Ali oğulları (Alids), ilk Şîîler (proto-Shîites) ve Şîîlerden bazı şahısların bu bölgelerde

³⁰ Eserde Gûr halkının inat, isyan, küfür, hıyanet, kötülük ve küstahlık konusunda ileri gittiklerini buna karşılık Gazneli Mahmud'un oraya sefer düzenlediği belirtilir. Bu sefer neticesinde Gûr'un kabile reisi Muhammed b. Sûrî yenilgiye uğramış ve esir alınmıştır. Gûr bölgesine bu şekilde İslâm'ın gittiği ve oranın düzene girdiği konusunda bilgi verilir. Bkz. Ebu'n-Nasr Muhammed b. Abdilcebbar el-U'tbî, *Tarih-i Yemini*, thk. Ali Kavim, çev. Ebu's-Şeref Nasih b. Zafer b. Sa'd Monşi Curfâdegânî (Tahran: Ketabfuruşi-i İbn Sina-Haver, 1334), 199.

³¹ Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte Ez Âğâz ta Bâbü*, 1: 90-91; Resul Caferiyan, *Tarih-i Teşeyyü Der İran- Ez Âğâz tâ Tulu'i Devlet-i Safevi* (Tahran: Neşr-i İlim, 1390), 279; Muhammed Es'adî, "Evâmil-i Gösteriş-e İslâm ve Mezheb-i Ehl-i Beyt (as) der Şibh-i Kârre", *Faslname-i İmamet Pijuhî 2* (Tabestan 1390), 172.

³² Rizvi, *A Socio- Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 138-139; Krş. Haydar Rıza, "Teşeyyü der Şibh-i Kârre-i Hind", 83-84.

³³ Muhtar Aslani, *Tarih-i Peydâyiş-i Teşeyyü' ve Coğrafyâ-yı ân der Karn-i Evvel-i Hicri* (Kum, 1383), 135; Abdülmecid Nasırî Davûdî, *Teşeyyü der Horasan* (Meşhed: Astankuds Rızavî, 1378), 45-46.

³⁴ Kurbanalî M. Urzugâni, *Berresî-yi Rişehâ-yi Teşeyyü der Afganistan* (Kum: Mecme' Cihân-i Şiâsinâsî, 1390), 113-114; Habip Demir, *Horasan'da Şîîlik: İran'da Şîîliğin Tarihsel Kökleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 205-206.

görülmesine dair bilgilere yer vermiştir. Buna göre, Hz. Ali'nin ilk taraftarlarından olan Hukeym b. Cebele'nin 29/649 yıllarında Mekrân'a sefere çıktığı ve Sind'de Cat halkıyla da yakın ilişkiler içinde olduğu dile getirilmiştir. Hz. Ali'yle yakınlığı bilinen Hukeym b. Cebele, onu öven methiyeler yazmıştır.³⁵ Maclean'ın "ilk Ali taraftarı" (early partisan of Ali) olarak söz ettiği diğer bir isim ise Seyfî b. Fesîl eş-Şeybânî'dir. Onun Hâris b. Mürre el-Abdî (42/662) ile birlikte 39/659 yılında Hz. Ali'nin emriyle Mekrân ve Kandâbîl'e akınlar düzenlediği, Hz. Ali taraftarı olarak Muaviye'ye karşı ilk isyan eden Hucr b. Adîy el-Kindî el-Kûfî'nin (51/671) adamlarından biri olduğu ifade edilmektedir. eş-Şeybânî, Hucr b. Adîy ve ona tabi olan yedi kişiyle birlikte Muaviye'nin emriyle öldürülmüştür.³⁶

Maclean, Sind bölgesinde Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Cedelî'nin (111/729-30) ismini vererek ondan "Şiî taraftarı" olarak bahsetmektedir. Verilen bilgilere göre Atıyye, Hz. Ali taraftarı olarak İbnü'l-Eş'as'ın maiyetinde Haccâc'a karşı savaşmıştır. Ancak isyan başarısız olunca onun Sind'e kaçtığını söylemektedir. Maclean, bahsedilen bu isimlerin ilk Şiî taraftarı olarak bölgede doğal süreçte ve geçici bir süre için bulduklarını, Şiîliği topluma yayma misyonunda olmadıklarını söylemektedir.³⁷ Haccâc, Muhammed b. Kâsım'a Atıyye'yi sorgulamasını, Hz. Ali'ye lânet ettiği takdirde serbest bırakmasını, aksi halde 400 kırbaç vurduktan sonra saç ve sakalını da kazıtmasını emretmiştir. Atıyye, Hz. Ali'ye lanet etmediği için Haccâc'ın istediği şekilde cezalandırılmış, daha sonra Horasan'a geçmiştir. O, Ömer b. Hübeyre'nin Irak valisi olması üzerine ondan izin alarak Kûfe'ye dönmüş, vefatına kadar orada yaşamıştır. Onun Hz. Ali'yi bütün ashaba üstün tutan bir Şiî olduğu da ileri sürülmektedir.³⁸

3.2. Hint Coğrafyasında Zeydîlik ve İsmâîlîlikle İlgili İddialar

3.2.1. Zeydîlik

Şiîliğin Hint bölgesine Zeydîlik yoluyla girdiğine dair iddiaları genellikle Şiîliği ilk döneme kadar dayandırma çabalarının bir ürünü olarak görmek mümkündür. Bu konuda kaynaklarda yer alan görüşlere baktığımızda Şiîliğin bölgeye Zeydîlik yoluyla girmesindeki faktörlerden biri olarak Zeyd'in annesinin Sind'li olması dile getirilmektedir.³⁹ Zeyd'in annesinin Sind'li olduğu doğru kabul edilse bile o dönemde Zeydîlik'ten itikadî bir mezhep olarak bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Taberî'de geçen rivayetlere göre Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Muhammed b. Abdullah (Nefsüzzekiyye) ve kardeşi İbrahim'e karşı uyguladığı

³⁵ Hukeym b. Cebele, Cemal vakaasında Hz. Ali tarafında mücadele etmiş ve o sırada öldürülmüştür. Diğer bir iddia ise Hukeym'in'in 'in Basra'da evinde misafir ettiği Abdullah b. Sebe'nin görüşlerinden etkilendiği ve Sebeiyye fırkası sempatzanı olduğu şeklindedir. Bkz. Ali b. Hamid Ebî Bekr Kûfî, *Fethnâme ma'rûf be Çeçnâme*, 72-74; Derryl N MacLean, *Religion and Society in Arab Sind* (McGill University Montreal, Quebec: Institute of Islamic Studies, 1984), 309; İsmail Hakkı Ünal, "Hukeym b. Cebele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 313.

³⁶ MacLean, *Religion and Society in Arab Sind*, 309; Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 48-63.

³⁷ MacLean, *Religion and Society in Arab Sind*, 310.

³⁸ İsmail Lütfü Çakan Çakan, "Atıyye el-Avfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 62-63.

³⁹ Rizvi, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 139; Es'adî, "Evâmil-i Gösteriş-e İslâm ve Mezheb-i Ehl-i Beyt (as) der Şibh-i Kârre", 179-180.

baskılardan dolayı her iki kardeş Basra, Aden, Sind, Kûfe gibi şehirlere giderek saklanmışlardır.⁴⁰

Konuyla ilgili Şîî bakış açısını yansıtan Rizvî'ye göre, Haccâc b. Yusuf'un doğu illerinde valilik yaptığı sırada "Şîîlik" büyük ölçüde zayıflamış, Muhammed b. Kâsım'ın bu bölgedeki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Sind'in yönetimi bozulmuş ve Emevî halifeleri tarafından zulüm gören bazı Şîî liderler hilafetin uzak bölgelerine iltica etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Sind, Gûr, Horasan ve Maverâünnehir, Şîî isyanlarının merkezi haline gelmiştir. Abbâsî halifesine isyan eden Muhammed b. Abdullah (Nefsüzzekiyye)'in Sind'e giden oğlu Abdullah el-Eşter'i, Zeydî fikirlere sahip olanlar tarafından desteklendiği görülmektedir.⁴¹

Bahsedilen olay İbnü'l-Esîr'de şu şekilde geçer: Abbâsî halifesi Mansur, "Hezârmerd" diye meşhur olan Ömer b. Hafs'ı (154/771)⁴² Sind'in hâkimi tayin etmiştir. Abdullah b. Hasan'ın oğulları Muhammed ve İbrâhim isyan ettiklerinde Ömer b. Hafs, Sind valisidir. Muhammed, "Eşter" lakabıyla meşhur olan oğlu Abdullah'ı soylu atlar almak için Basra'ya gönderir. Bu atlarla Sind'deki Ömer b. Hafs'ın yanına gideceklerdir. İbnü'l-Esîr, Ömer b. Hafs'ın Şîî olduğunu ve Abbâsî halifesi Mansûr'a rağmen Muhammed'e biat ettiğini söyler. Ömer, gelenlere eman verir ve Eşter'i de gizli olarak yanında alıkoyar. Ülkenin ileri gelenlerini, kumandanlarını ve aile fertlerini ona biat etmeye davet eder. Ömer b. Hafs'ın hanımı, Muhammed b. Abdullah'ın öldürüldüğü haberini Eşter'e ulaştırınca o da "durumum ortaya çıktı canım senin boynuna" diyerek Ömer'den eman diler. Ömer de "burada zengin, sözü geçen bir Sind hükümdarı var, çok güçlü birisi ve Resulullah'a karşı da çok saygısı var. Ona haber gönderirim, aranızda bir anlaşma yaparız orada rahatsız edilmezsin" der. Hükümdar, Eşter'e izzet ve ikramda bulunur. Zeydîler'in gizlice Eşter'in yanında toplandıkları ve bunların yaklaşık dört yüz kişi oldukları rivayet edilir.⁴³

Yine İbnü'l-Esîr'e göre, Ömer b. Hafs'tan sonra yerine gelen Hişam b. Amr et-Tağlibî de Hz. Ali'nin torunlarının destekçisidir. O, Sind'e geldiğinde el-Eşter'i yakalatmak için herhangi bir girişimde bulunmamış, onu himaye eden yöneticilerle anlaşma yapıyormuş gibi davranmıştır. Bu sırada Sind'de bir isyan çıkınca isyanı bastırmak için gönderdiği kardeşi Sefennecâ, Abdullah b. Muhammed'i Mihrân nehrinin kıyısında gezinirken görmüş ve kardeşi Hişam onu koruduğu halde o, Mansûr'un emrini yerine getirerek Abdullah ve yanındakileri öldürtmüştür.⁴⁴

Ebu'l-Ferec'e göre Abdullah el-Eşter'in oğlu Muhammed, Sind'li annesi ile birlikte Sind'den Medine'ye gitmiş ve Abbâsî halifesi Mansur'un 158/775 yılındaki ölümüne kadar orada yaşamıştır.⁴⁵

Yine aynı şekilde o dönemde Sind'de Zeydîlerin olduğu iddiasıyla dile getirilen bir başka rivayete göre Abdullah el-Eşter ve Zeydîler, muhtemelen 145-152/762-769 yılları arasında Kandahar'a gitmiş ve orada herhangi bir engelle

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (Mısır, ty.), 7: 519-547.

⁴¹ Rizvî, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 139-140.

⁴² Abdülkerim Özaydın, "Ömer b. Hafs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 63-64.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2014, 9: 480-481; Krş. Rizvî, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 139-140.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2014, 5: 482.

⁴⁵ Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Makâtîlü't-Tâlibîn*, thk. Seyid Ahmet Sakr (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1427/2006), 268 vd.

karşılaşmadan bir süre kalmışlardır. Böylece onların varlıkları Sind'in dışında da bilinmeye başlamıştır.⁴⁶

İslâm Tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Nefsüzzekiye isyanı ve bu hareketin taraftarlarının özellikle kuzey Hindistan'da etkili olduğuna dair bilgiler vardır. Bu bilgilere göre halife Mansur, bu hareketin merkezinin Sind olacağı konusundaki endişelerini daha isyanın başlarında Hışam'a söylemiştir. Medine ve Basra'da başarıya ulaşamayan bu isyan, Sind'de isyan eden önemli liderlerin sığınma yeri olmuştur. Ya'kûbî ve Belazûrî'ye göre bu süreçte isyanlar Sind dışına da yayılmıştır. Mültan ve Kandabil'de olan isyanlar ise Hışam b. Amr tarafından bastırılmıştır.⁴⁷

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Hilafetin kendi hakları olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Zeydîlerin erken dönem tarihleri önce Emevîlere sonra da Abbâsîlere karşı vermiş oldukları bir siyasî mücadeleye dönüşmüştür. İktidara karşı fiili direniş yolunu seçen Zeydîler, Ali oğulları şeklinde tanımlanmıştır. Siyasî temele dayalı olarak başlattıkları bu hareket, 3./9. yüzyılın başlarında itikadî bir yapıya kavuşmuştur.⁴⁸ Dolayısıyla hicretin 2. yüzyılında Sind'de ve Sind'in dışında Zeydîlikten bir mezhep olarak bahsetmek isabetli görünmemektedir. Ancak o dönemlerde siyasî bakımdan Ali oğullarını destekleyen birtakım şahıs ve gruplardan bahsetmek mümkündür. Nefsüzzekiye taraftarlarının kuzey Hindistan'da etkili olduğu ve özellikle Kandahar'ı merkez edindikleri düşünülürse, siyasî anlamda Zeydî taraftarlığının bölgede varlığının hicri 2. asrın sonu ve 3. asrın başlarında olduğu düşünülebilir.

3.2.2. İsmâîlîlik ve Karmâtîlik

Ca'fer es-Sâdık'ın en büyük oğlu İsmail'in adı etrafında ortaya çıkan İsmâîlîlik, Abbâsîlere muhalif bir organizasyon olarak kendini göstermiş ve bir süre davetlerini gizli bir şekilde yürütmüşlerdir. İsmâîlîliğin Hint coğrafyasında oldukça büyük ve geniş çapta bir etki bıraktığı bilinmektedir. Onların Hint sınırlarına ne zaman ve nasıl girdiğine dair farklı bilgiler mevcuttur. Buna göre Muhammed b. İsmail, Câ'fer es-Sâdık hayattayken önce Cibâl tarafına, Rey'e gitmiş; daha sonra Demâvend'deki Semle (Şalaban?) kasabasına yerleşmiştir. Burada çocukları olmuş, ancak iktidardan korktukları için ailece Horasan'a oradan da Sind'in bir vilayeti olan Kandahar'a gitmişlerdir.⁴⁹

İsmâîlîliğin Muhammed b. İsmail döneminden beri Hint sınırlarında görüldüğü, Muhammed b. İsmail'in altı oğlu ile birlikte halife Harun Reşîd'den (170-93/786-809) kaçıp Hint bölgesine gittiği söylense de⁵⁰ bu kaynakların siyasî ya

⁴⁶ MacLean, *Religion and Society in Arab Sind*, 313.

⁴⁷ El-Ya'kûbî Ahmed b. Ebu Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Necf: Maşurati'l- Mektebeti'l- Haydarabad, 1964/1384), 1: 111 vd.; el-İmam Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar el-Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan* (Beyrut: Müessisetü'l-Maarif, 1407/1987), 616-618; MacLean, *Religion and Society in Arab Sind*, 314.

⁴⁸ Bkz. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 7/2 (01 Haziran 2007), 55-93.

⁴⁹ Atâ' Melik Cüveynî, *Târîh-i Cühângüşâ-yi Cüveynî* nşr. Mansur Servet, (Tahran: Müessise-i İntişârât-ı Emîr Kebir, 1378/1999), 421, Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011), 165.

⁵⁰ Maclean, İsmâîlî kaynaklardan *Dustûru'l-Müneccimîn*'de İsmâîlîliğin Muhammed b. İsmâîl'den beri var olduğu bilgisinin yer aldığını belirtir. Ayrıca İranlı tarihçi Reşîdüddin Fazlullâh (8/14 yüzyıl)'ın eserinde de benzer bilgilerin yer aldığını söyler. Ancak Maclean, bu bilgilerin

da mezhebî tarafgirlikle şekillenmiş olabileceği ihtimalinden dolayı bize ulaşan rivayetlere ihtiyatla yaklaşmamız gerekmektedir.

Konu üzerinde çalışmaları bulunan Hollister'a göre, "Dünya davet ile canlandı ve yayıldı" düşüncesini temel alan daha geç dönem İsmâîlîler, batını inançlarını, seçtikleri dâîler vasıtasıyla yaymışlardır.⁵¹

Bölgede İsmâîlîlerin dâîler yoluyla etkili olmaya çalıştığına dair ilk rivayetlerden birine göre, 295/907 yılında Emir İsmâîl b. Ahmed zamanında Ya'kup b. Leys (265/879)'in nedimlerinden birisi olduğu söylenen Ebû Bilal adındaki davetçi Gûr dağının eteklerinde ortaya çıkmış ve mezhebin tebliğinde bulunmuştur. O, davetin merkezine "Dâru'l-Adl" ismini vermiş ve Herat civarındaki köylülerden on binlercesini kendi mezhebine çekmeyi başarmıştır. Onun faaliyetleri artınca Herat valisi Muhammed b. Herseme, durumu Emir İsmail b. Ahmed'e bildirmiş, emir de Tıykeş ve Ebû Ali komutasındaki birliği valiye yardımcı olması için göndermiştir. Yaşanan çatışmada birçok İsmâîlî öldürülmüş, Ebû Bilal de esir düşmüştür. Bu hareketin liderleri Buhara, Maverâünnehir gibi şehirlere sürülmüş, böylece Herat, bir süre bu hareketin tesirinden kurtulmuştur. 4./10. yüzyılın sonlarına doğru bütün bir İslâm dünyasında Şîî eğilimlerin artmasına paralel olarak Herat'ta Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'in kabilesi Teym ve Hz. Ömer'in kabilesi Adiyy'i lanetlediklerine dair şiirleri pazarda okuyan kişilere rastlandığı görülmüştür.⁵²

İsmâîlî davet Horasan'a Cibâl'in ilk dâîlerinden biri olan Gıyas'ın kişisel inisiyatifıyla götürülmesine rağmen, buraya 10. yüzyılın ilk on yılında getirilmiştir. Horasan'ın ilk baş dâîsi olan Ebû Abdillâh el-Hâdim, bölgesel karargâhını Nisabur'da kurmuştur. Horasan'ın üçüncü baş dâîsi, evvelce Sâ mânîlerin hizmetinde önemli bir kumandan olan el-Hüseyn b. Ali el-Mervezî, davanın bölgesel merkezini Merverrûz'a taşımış ve İsmâîlîliği de Talekan, Herat, Gûr ve diğer doğu bölgelerine yaymıştır.⁵³ Hicri 4. yüzyılın başlarında kurulan Fatımî devleti ile birlikte İsmâîlî dâîlerin hilafet merkezinden uzak olmaları sebebiyle İran, Horasan ve Mâverâünnehir gibi bölgelerde davetlerini genişlettikleri görülmektedir.⁵⁴

Hint coğrafyasına İsmâîlîliğin girmesinde Yemen'den gelen dâîlerin de çok büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Yemen'e İsmâîlîlik, Mansûrû'l-Yemen İbni Havşeb ve Ali b. Fadl tarafından götürülmüştür. Daveti kısa sürede etrafa yayan Mansûr, Yemen nahiyeleri, Yemâme, Bahreyn, Sind, Hind, Mısır ve Mağrib'e dâîler göndermiş, böylece İsmâîlî davetin Yemen dışında da yayılmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁵⁵ İbni Havşeb'in 270/883 yılında Sind'e gönderdiği ilk İsmâîlî dâîsi İbni Heysem'dir. Bu dönemde bir heyet, Mültan'da daveti yaymak için faaliyetlerde bulunmuş ve olumlu sonuçlar almıştır. Hindistan'a (Delhi) giden dâîlerden biri de Celle b. Şeyban (487/1094)'dır. Ondan sonra da yine dâîler bu

güvenilirliği konusunda bazı karışıklıklar olduğunu söylemiştir. Bkz. MacLean, *Religion and Society in Arab Sind*, 316-317.

⁵¹ John Norman Hollister, *The Shi'a of India* (London: Luzac and Company Ltd., 1953), 206.

⁵² Demir, *Horasan'da Şiilik*, 206-207.

⁵³ Farhad Daftary, "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler", çev. Mehmet Atalan, *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006), 151.

⁵⁴ Ali Gufrânî, "Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi: Sâ mânîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)", çev. Şahin Ahmetoğlu, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 270.

⁵⁵ Yusuf Gökalp, "Yemen'de İslâm Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mezhep Faktörünün Etkisi", *International Journal of Cultural and Social Studies* 2/1 (Ağustos 2016), 291-304; Avcu, *Karmatiliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, 171.

bölgeye gitmeye devam etmiştir. Hint coğrafyasında ilk İsmâîlî devlet, Mültan'da kurulmuştur.⁵⁶

Edindiğimiz bilgilere göre İsmâîlîliğin Mültan'da oldukça etkili olduğu görülmektedir. İbn-i Havkal, Mültan'da Karmatîler'in varlığından bahseder.⁵⁷ Makdîsî ise *Ahsenü't-Tekâsim* adlı eserinde 375/975 yılında Mültan'a uğradığını ve bölgenin Şiî olduğunu, ezan ve ikamede *hayya ale hayri'l-amel*'i okuduklarını ifade etmektedir. Yine ona göre bunlar kendi hutbelerini Fâtımî halifeleri adına okurlar ve onların izni olmadan bir şey yapmazlardı.⁵⁸

Bîrûnî'de yer alan bilgilere göre, Mültan, 5./11. yüzyılda Karmatî lideri Celem b. Şeyban tarafından ele geçirilmiştir. O, buranın sakinlerinin ta'zim gösterdiği Güneş Tanrısı (Aditya)'nı yerle bir etmiş, Ümeyye döneminde yapılmış olan camiye yıktırarak yerine aynı yerde yeni bir cami inşa ettirmiştir.⁵⁹

Firişte, 387/997-998 yılında Mültan'da vali olan Şeyh Hamid'in bir İsmâîlî dâîsi olduğunu ve muhtemelen onun Celem b. Şeyban'ın oğlu olduğunu söyler. Yine o, Gazneli komutan Sebük Tegin'in 381/991-992 yılında Mültan'ı işgal ettiğini, daha sonra ise Şeyh Hamid'le ateşkes yaptığını, Gazneliler'in Türk gücünün yükselmesi için İsmâîlî Mültan'ı, eski Hindu hükümdarlarına karşı tampon bölge olarak kullandığını belirtir.⁶⁰

Sebük Tegin'in halefi olan Gazneli Mahmud ise, Mültan valisi Ebû'l-Fütûh'un bâtnî düşünceleri benimsediği ve Mültan halkını bâtnîliğe davet ettiğine dair haberler aldığı anda 396/1006 yılında bölgeye sefer düzenlemiştir. O, Şiîlerden birçoğunu Karmatîliğe eğilimlerinden dolayı öldürmüştür.⁶¹ Gazneli Mahmud, Sind ve Mültan'daki yönetimi ortadan kaldırarak onlara büyük bir darbe vurmuştur. Daha sonra onlar Delhi'de varlıklarını Türk yöneticilerin bölgeye gelmeleriyle devam ettirmişlerdir. İsmâîlîler, Delhi'de Radiyye hükümeti devrinde (634-637/1236-1240) bölgeye gitmişler, ancak gidenlerin çoğu Alaaddin Halaçî (695-715/1296-1316) tarafından katledilmişlerdir. İlerleyen süreçte Fîrûz Tuğluk ise davetin önünü kesmek için önlemler almıştır.⁶²

Daha erken dönemde Sind bölgesinde İsmâîlîliğin etkili olduğu bölgelerden biri de Mansûre (Brahmanad) şehridir. Belâzûrî'ye göre, Mansûre şehri Emevîler döneminde hicrî 110-120/729-738 yüzyılında Muhammed b. Kasım'ın oğlu Amr tarafından ele geçirilmiştir.⁶³ Mansûre'nin Sind bölgesinin önemli şehirlerinden biri olduğunu İbn Havkal da eserinde yer vermektedir.⁶⁴

⁵⁶ Ebrâr Hüseyin, "Hükümetâ-yi İsmâîlîyye Der Şibh-i Kârre Hind tâ Karn-ı Dehhom", *Tulu'* 8/27 (1388/2009), 110; Haydar Rıza, "Teşeyyu der Şibh-i Kârre-i Hind", 85; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in The Indian Environment* (London, 1964), 4; H. M. Elliot, *The History of India* (London, 1869), 2:571-575; Azim Nanji, *The Nizari İsmâ'ili Tradition* (New York: Caravan Books, 1978), 33-34.

⁵⁷ İbn Havkal, *el-Mesâlik* (Beirut: Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, 1399), 221.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Makdîsî, *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlim* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1411/1991), 481.

⁵⁹ el-Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, 88.

⁶⁰ Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte Ez Âğaz ta Bâbür*, 1:83; al-Hamdani, "The Beginnings of The İsmâ'ili Da'wa in Northern India", 4.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2014, 9:153-154; Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 362-365.

⁶² Haydar Rıza, "Teşeyyu der Şibh-i Kârre-i Hind", 85.

⁶³ el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 507.

⁶⁴ İbn Havkal, *el-Mesâlik*, 233-234.

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde, Sind'e vali olarak atadığı Ömer b. Hafs, Mansûre'yi zorlu bir kuşatma ile ele geçirmiştir. Halife Mu'temid-Alellah zamanında ise Saffârî emîrleri Ya'kûb b. Leys ve Amr b. Leys'in idaresine verilmesi dışında bölge bundan sonra Gazneliler'in gelişine kadar Hebbâriler tarafından yönetilmiştir. Buranın Abbâsî halifesine bağlı bir hanedan olmasına rağmen Ali oğullarına mensup çok sayıda kişinin burada olduğuna dair bilgiler yer almaktadır.⁶⁵

İsmâîlîlik ile ilgili önemli çalışmaları bulunan Hamdânî, 375-416/985-1026 yılları arasında bölgede İsmâîlî düşüncenin hâkim olduğundan bahseder. Bunu Mansûre'de Ali oğullarının sayıca çokluğuna ve o dönemde Sind bölgesinde İsmâîlîliğin çok yaygın olmasına bağlar. Ona göre muhtemelen Mansûre, İsmâîlîliğin aktif merkezlerinden biridir. Bölgede son Hebbârî hükümdarlarının İsmâîlîliği kabul etmeleri üzerine İsmâîlî tehlikesine karşı Gazneli Mahmud, Mansûre'yi ele geçirmiştir. Hicri 416 yılında İsmâîlî yönetime son verilmesine rağmen İsmâîlîlik bölgeden tam olarak silinmemiş ve faaliyetlerine devam etmiştir. Bölgede İsmâîlîliğin etkili olduğu söylenen diğer bir yer ise Gaznelilerin hâkimiyeti zayıfladıktan sonra Sind'de kurulan Sumra devletidir. Buna göre Sumra kabilesi, bölgeye gelen Araplar vesilesiyle Müslüman olmuş, fakat eski Hindu geleneklerini yaşamaya devam etmişlerdir. Hamdânî, bu kabilenin Fâtımî halifesine bağlı olduğunu ancak Karmatî olmadıklarını söyler. Ona göre Sünnî tarihçiler, Sind bölgesinde İsmâîlîleri Karmatî olarak adlandırmakla hata yapmışlardır. Çünkü burada hiçbir zaman Karmatîlik benimsenmemiştir.⁶⁶

İsmâîlîlik ve Karmatîliğin bölgeye girişi ile ilgili verileri sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için İsmâîlîliğin ortaya çıkmaya başladığı tarihi göz önünde bulundurmak gereklidir. Buna göre İsmâîlîliğin tarihte Ca'fer es-Sâdık'ın 148/765 yılındaki ölümünden sonra, birtakım alt gruplara ayrılması dışında, 2./8. asrın ortalarından 297/910 yılında Fatımîlerin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık bir buçuk asırlık süreçte erken dönem İsmâîlî tarihine ait güvenilir kaynakların son derece az olduğu görülmektedir. Bu süreçte gizli imamların öncülüğünde sürdürülen yer altı faaliyetleri yaklaşık bir asırlık sürenin ardından 260/874 yılında belirli bir neticeye ulaşmış ve eş zamanlı olarak İslâm coğrafyasının Irak, Horasan, Yemen, Mağrip bölgelerinde İsmâîlî dâîler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla en fazla 3./9. asırda tezahür eden bu dinî-siyasî yapının, daha erken dönemdeki Muhammed b. İsmail'in imameti fikri etrafında bir araya gelmiş grubun içerisinden çıktığı öne sürülebilir. Birkaç on yıl içerisinde güney Irak, güneybatı İran, Yemen, Bahreyn, Suriye, Cibal, Horasan, Maveraünnehir, Sind ve nihayetinde Fâtımîler devletinin kurulacağı Kuzey Afrika gibi İslâm âleminin diğer bölgelerine hızla yayılmaya başlamışlardır.⁶⁷

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: İsmâîlî kaynakların dile getirdiği ve İsmâîlîliğin Hint coğrafyasına Câ'fer es-Sâdık hayattayken Muhammed b. İsmail döneminde ulaşan ilk mezhep olduğu iddiası tartışmalıdır. Bölgeye, İsmâîlîliğin

⁶⁵ Mas'ûdî, *Mürücû'z-zzeheb "Meadows of Gold And Mines of Gems"*, çev. Aloys Sprenger (London, 1841), 1: 385; Özcan, "Sind", 37:243; Abbas H. al-Hamdani, "The Beginnings of The Ismâ'îlî Da'wa in Northern India", *The Hamdani Institute of Islamic Studies, Surat* (Cairo: Sirovic Bookshop, 1956, 7; İbnü'l-Esîr, Gazneli Mahmud hicri 416 yılında Sumnat'ın fethinden sonra Mansûre şehrine yöneldiğini, İslâm'dan dönen bir hükümdarları olduğunu ve burayı ele geçirdiğini söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2014, 9: 267.

⁶⁶ al-Hamdani, "The Beginnings of The Ismâ'îlî Da'wa in Northern India", 7-8 vd.

⁶⁷ Muzaffer Tan, "Erken Dönem İsmâîlîlik ve Temel Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi* 39 (Bahar 2009), 73-86.

dâîler yoluyla hicri 3. asırda gittiğini, Mültan, Mansûre, Sumra ve Sind başta olmak üzere İsmâîlî devletlerin bir asırlık sürenin ardından kurulmasıyla da dâîlerin başarıya ulaştığını söylemek mümkündür.

3.2.3. İsnâaşeriyye

Şiîliğin alt kollarından İsnâaşeriyye'nin Hint coğrafyasına ne zaman ve nasıl yayıldığı hakkında çağdaş çalışmalarda farklı görüşler söz konusudur. Momen'e göre İsnâaşeriyye'nin bölgeye girişi tam olarak belli olmamakla birlikte Moğol istilasının (617/1220) yol açtığı yıkımdan sonradır. Bu dönemde İsnâaşeriyye'ye destek veren ilk hükümdarın Sultan Muhammed b. Tuğluk (1325-51) olduğu söylenir. Ancak onun halefleri Şiî karşıtı bir politika izlemiştir. Dekken'de 14. yüzyılın ortasından 16. yüzyılın başlarına kadar hüküm süren Behmenî krallarının Şiî yanlısı olduğu zikredilmektedir.⁶⁸

Hollister ise bölgeye Şiîliğin girişi ile ilgili referansların genelde gulât olarak bilinen Karmafilîge verildiğini, ama bu durumun İsnâaşeriyye varlığının olmadığı şeklinde bir düşünceye yol açmaması gerektiğini söyler. O dönemlerde İsnâaşeriyye hakkında net bilgi olmamasını onların gulât Şiîlerden daha başarılı bir şekilde takiyye yapmalarına bağlar.⁶⁹

Rizvi ise, Olcaytu Han döneminde (716/1316) Hint bölgesine gelen İsnâaşeriyye'nin yanlarında Şiî âlimi Allâme Hillî ve ona bağlı olanların eserlerini de getirdiklerini belirtir. Bunun yanında ondan önce yazılmış eserlerin de bölgeye girmiş olabileceğini, Fîrûz Şâh Tuğluk (790/1388) zamanında ise İsnâaşeriyye'nin sayısının arttığını, o dönemde İsnâaşeriyye Karmafî veya mülhid olarak nitelenen Nizârî ve Musta'î İsmâîlîlerinden farklı olarak "Râfizî" olarak anıldığını söyler. O, konuyla ilgili Fîrûz Şâh Tuğluk'un kendi eseri olan *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*'deki aşırı mülhid olarak nitelediği Şiîler (Karmafîler) hakkındaki bilgileri şöyle aktarır:

"Onlar mezhebî ilkelerini yaymak için eserler yazarlar, İlk üç halife ve Hz. Aişe olmak üzere önde gelen sahabeleri yererler, Kur'an'a Hz. Osman döneminde ekleme yapıldığına inanırlar. Onlardan doğru yoldan uzaklaştıkları ve sapmaya neden oldukları kanıtlandığı zaman, aralarındaki aşırılık yanlıları infaz edildi. Geri kalanlara da halka açık yerlerde hakaret edici bir şekilde örnek cezalar verildi (Teşhir). Mezheplerin fesatlığını ortadan kaldırmak için kitapları halkın gözü önünde yakıldı. İsnâaşeriyye'nin yaşam tarzı ve inançları ise İsmâîlîlerden farklı görünüyordu. Heretik (sapkın) düşüncelerden üretilen eserlerden çıkan Şiîlik hakkındaki bilgileri yaymak için bir kampanya başlatıldı. Bu, Şiîlere karşı Sünnilerin sempatiğini yok etmek için yapıldı."⁷⁰ Rizvi'nin aktardığı bu bilgilere göre Fîrûz Şâh'ın Şiîler dediği mezhebin Karmafîler olduğu ve bu mezhebi İsnâaşeriyye'den ayrı tuttuğu anlaşılmaktadır.

Bir başka görüşe göre, Şiî Safevi devleti İran'da kurulduktan sonra sûfilerin gizli dergahlarından sultanların sarayına gelmiş, buradan da Hindistan'a yayılmıştır. Bunlardan bazıları Hümâyûn ordusuyla, bazıları Nâdir Şâh ordusuyla bazıları da Bâbüir hükümdarının çöküşü sırasında gelmiştir.⁷¹

⁶⁸ Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism* (New Haven and London: Yale University Press, 1985), 103.

⁶⁹ Hollister, *The Shi'a of India*, 101.

⁷⁰ Rizvi, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*, 1: 157-158.

⁷¹ S. M Ahmed, *Islam in India and the Middle East* (Allahabad: Abbas Manzil Librariy, 1955), 162-163.

Bölgeyle ilgili araştırmaları olan Titus, Hint coğrafyasına İsnâaşeriyye'nin girişi ve yayılmasının 13. yüzyılda Moğol istilasının sonucu olarak kendi topraklarından sürülenlerin bölgeye gelmesiyle gerçekleştiğini söyler. Gelenler arasında prensler, âlimler, ilmi ve edebi alanlarda ünlü insanların olduğunu da söyler.⁷² Ayrıca bölgede İsnâaşeriyye'nin gittikçe yayılması ve yerleşmesinde kuzeydeki imparator ve hanedanların ordularında çok fazla yabancı askerinin bulunması da etkili bir unsurdur. Bu bilgiye göre, Türk, İran, Tatar ve Gürcüler'den oluşan askerlerin çoğu Şiîdir. Bunun sonucu olarak özellikle Güney Hindistan'da bu birliklerin istihdam edilmesine bağlı olarak Dekken'de 1347'de Behmenî krallığı kurulmuştur. Daha sonra da Şiî Sünnî çekişmesine bağlı olarak büyük krallıkların bölünmesiyle ortaya çıkan Şiî hanedanları yoluyla Şiîlik, Dekken boyunca yerleşmiştir.⁷³

Titus, İsnâaşeriyye'nin bölgeye girişinde, bölgede kurulan Şiî krallıklara yönelik İran'ın etkisinin diğer bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. O, buna örnek olarak Behmenî hanedanlığının dokuzuncu sultanı olan I. Ahmed Şah'taki dönüşümü göstermiştir. Onun İran'da Şâh Ni'metullâhî Velî'ye olan ilgisi ve onunla iletişim kurması da gösterilen sebeplerden biridir. Titus aynı şekilde ilerleyen dönemlerde Şiîliğin Hindistan'da yayılmasında, Bâbürlüler döneminde Bayram Han başta olmak üzere diğer İranlı Şiîlerin etkisinden de bahseder. Bayram Han'ın, Hümâyûn Şah (1526-1858) yönetiminde etkili olduğu görülmektedir.⁷⁴

İsnâaşeriyye'nin Hint coğrafyasına girişi ile ilgili verileri değerlendirdiğimizde, genel olarak mezhebin bölgeye gelişinin 13. yüzyılda Moğol istilasının sonucuna bağlandığı görülmektedir. Bu tarihten sonra bölgede İsnâaşeriyye yanlısı hanedanların olduğu düşünülürse, bu görüşün isabetli olduğu söylenebilir. Daha önceki tarihlerde İsnâaşeriyye'nin bölgede olma ihtimali ise mezhep taraftarlarının inançlarını takiyye yaparak bireysel olarak sürdürdükleri şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hint coğrafyasının Araplarla bağlantıları, İslâm'dan öncesine kadar uzanmaktadır. İslâm'ın gelişinden sonra da Müslüman Arapların bölgeyle ticari ve askeri ilişkilerini devam ettirdiği görülmektedir. İlk defa Hz. Ömer'le başlayan seferler, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde de devam etmiştir. Bu dönemlerde Sind, Mekrân ve Kikân'a kadar uzanan fetihler gerçekleştirilmiştir. Hint bölgesine yapılan seferlerin nihai zaferi ise Emevîler döneminde lojistik ve stratejik önemi olan Sind bölgesine Muhammed b. Kâsım tarafından gerçekleştirilmiştir. Emevîlerden sonra Abbâsîler döneminde devam eden seferler neticesinde, Müslümanlar aynı zamanda Hint kültürüyle de yakından ilgilenmiş, ilmî ve felsefî eserleri Arapçaya tercüme etmişlerdir. Emevîler zamanında başlayan tercüme faaliyetleri Abbâsîler döneminde de genişleyerek devam etmiştir.

Çalışmamızın temelini oluşturan Hint coğrafyasına Şiîliğin ve alt kollarının ne zaman girdiği konusunda farklı görüşler ve iddialar ileri sürülmüştür. Şiî kaynaklar tarafından Şiîliğin bölgeye girişi, Hz. Ali döneminde, onun bölgeye seferler düzenlemesi ve bazı komutanların oraya gitmeleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bölgeye Hz. Ali taraftarı birçok sahabe ve tabîinden kimselerin göç etmeleri

⁷² Murray T. Titus, *Islam in India and Pakistan* (Calcutta/India: Y.M.C.A. Publishing House, 1959), 95.

⁷³ Titus, *Islam in India and Pakistan*, 89.

⁷⁴ Titus, *Islam in India and Pakistan*, 90-93.

de bu görüşe delil olarak gösterilmiştir. Bu düşünceyi savunanların mezhebî taassubun etkisinde kaldığı söylenebilir.

Bölgeyle ilgili önemli çalışmaları bulunan Rizvî'nin, Şiîliğin Hint coğrafyasına girişini Hz. Ali dönemine kadar götürerek kaynağını İbnü'l-Esir'in *el-Kamil fi't-Tarih* adlı eserine dayandırması da onun Şiî düşünce sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Rizvî'nin iddia ettiği bilgiler, İbnü'l-Esir'in ilgili eserinde yer almamaktadır. Ayrıca bu bilgiler İbnü'l-Esir'in bahsedilen eserinde geçse bile Hz. Ali döneminde bölgeye düzenlenmiş olan seferlerin Şiîlikle ilişkilendirilmesi tarihsel ve bilimsel gerçekliklere uygun değildir. Çünkü bu dönemde siyasî-itikadî anlamda bir Şiîlikten bahsedemeyiz.

Şiîliğin Hint coğrafyasına girişinin Gûr bölgesi üzerinden olduğunu savunanların görüşü ise buranın Hz. Ali aracılığıyla Müslüman olduğu ve onların Emevîler'in hutbelerde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e lanet okutulması geleneğini uygulamadığıdır. Bu bilgiler doğru kabul edilse dahi bölgenin Hz. Ali ve ailesine yani Ehl-i Beyt'e yakınlık duymalarını, onların Şiî mezhebinde olmalarıyla değil, Emevîlerin zulmüne karşı gösterilen tepkinin sonucu olarak peygamber ailesine gösterilen siyasî bir taraftarlık olarak düşünmek mümkündür.

Emevîler ve Abbâsîler döneminde Ehl-i Beyt'e yapılan baskı ve zulümlerden dolayı bu bölgeye göç eden Ali oğullarının bölgede Şiîliğin yayılmasına etki ettiği iddiaları dile getirilmektedir. Şiîliğin Hint coğrafyasına girişinin Zeydiyye ve Nefsüzzekiyye hareketi ile bağlantısı olduğuna dair iddialar, Abdullah b. Hasan'ın çocuklarının bu bölgeye göç etmesi ve Zeydiyye taraftarlarının Abdullah el-Eşter'in etrafında toplanmalarına dayandırılmaktadır. Medine ve Basra'da başarıya ulaşamamış Nefsüzzekiyye hareketi için burası önemli liderlerin sığınma yeri olmuştur. Dolayısıyla iktidara karşı fiili direniş yolunu seçen ilk Zeydîleri, Abbas oğulları ve Ali oğulları arasındaki muhalefet hareketinin bir yansıması şeklinde tanımlamak daha isabetlidir. O dönemde Zeydîlikten itikadî bir mezhep olarak bahsetmek mümkün değildir.

İsmâîlîliğin Muhammed b. İsmail döneminden beri Hint coğrafyasında olduğu şeklinde aktarılan rivayetlerin siyasî ya da mezhebî tarafgirlikle söylendiği görülmektedir. İsmâîlîliğin bölgeye en erken hicri 2. asırda gittiği İsmâîlî kaynaklarda belirtilse de bu dönemde siyasî ve itikadî bir İsmâîlî hareketten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Bölgeye İsmâîlîliğin girmesinde Yemen'den giden dâîlerin çok büyük etkisi olmuştur. Mansûru'l-Yemen İbn-i Havşeb ve Ali b. Fadl tarafından götürülen davet kısa zamanda meyvelerini vermiş, Hint coğrafyasında ilk İsmâîlî devlet hicri 3. asırda Mülta'n'da kurulmuştur. Bu İsmâîlî devlet, Fâtımîlere bağlı olarak hareket etmiş ve Fâtımî halifeleri adına hutbe okumuşlardır. Yine aynı şekilde Hint coğrafyasının Mansûre ve Sumra adlı bölgelerinde İsmâîlî yönetimin kurulduğu ve Fâtımîlere bağlı olarak yaşadıkları tespit edilmiştir. Neticede Hint coğrafyasına İsmâîlîliğin dâîler yoluyla hicri 3. asırda gittiğini, Mülta, Mansûre, Sumra ve Sind başta olmak üzere İsmâîlî devletlerin bir asır sürenin sonunda kurulmasıyla da dâîlerin neticeye ulaştığını söylemek mümkündür.

İsnâaşeriyye'nin Hint coğrafyasına 13. yüzyılda Moğol istilasının sonucu olarak göçlerle girmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulabilir. Bu tarihten sonra bölgede İsnâaşeriyye yanlısı hanedanlarının olması ve İsnâaşeriyye devletlerinin kurulması bu düşünceyi destekler görünmektedir. Ancak bu, daha önce İsnâaşeriyye'nin bölgede varlığının olmadığı anlamına gelmemelidir. Mezhep taraftarları inançlarını bireysel düzeyde yaşayıp takiyye yapmış olabilirler.

Sonuç olarak Şîliğin Hint coğrafyasına girişini Hz. Ali dönemine kadar dayandırmak bölgeye Şîliğin girişini erken tarihe kadar götürme çabalarının uzantısı olarak kabul edilebilir. Bölgede Hz. Ali taraftarları olarak belirtilen isimlerin Şîlikle ilişkilendirilmesini Şîî kaynakların sıkça başvurduğu yöntemlerden biri olduğunu göz önünde bulundurursak bu iddiaların doğru bir yaklaşım olmadığını ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Ahmad Nizami, Khaliq. "Gucerât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ahmad Nizami, Khaliq. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 85-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ahmad, Aziz. *Studies in Islamic Culture in The Indian Environment*. London, 1964.
- Ahmed, S. M. *Islam in India and the Middle East*. Allahabad: Abbas Manzil Library, 1955.
- Ali b. Hamid Ebî Bekr Kûfî. *Fethnâme ma'rûf be Çeçnâme*. thk. Ömer b. Muhammed Davudpute. Haydarabad-Dekken, 1358/1979.
- Ansari, A.S Bazmee. "Deybül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 262. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aslani, Muhtar. *Tarih-i Peydâyîş-i Teşeyyü' ve Coğrafyâ-yı ân der Karn-i Evvel-i Hicri*. Kum, 1383.
- Asrar, Ahmed. "Hint Alt Kıtası". *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1998, 287-300.
- Avcu, Ali. *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Bekrî, Seyyid Muhammed Ma'sum. *Târih-i Ma'sumi (Târih-i Sind)*. thk. Ömer b. Muhammed Davutpute. Bombay 1938: Tahran, Esatir Yayınları, 1382/2003.
- el-Belâzurî *Fütûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- el-Belâzurî, el-İmam Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbâr. *Fütûhu'l-Buldân*. Beyrut: Müessisetü'l-Maârif, 1407/1987.
- Birişik, Abdülhamit. "Hint Alt Kıtası'nın İslâmî Tarihi". *Sabah Ülkesi: Üç Aylık Kültür- Sanat ve Felsefe Dergisi* 39 (Nisan 2014), 18-23.
- Birişik, Abdülhamit. "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler". *Divan İlmî Araştırmalar* 2/17 (2004), 1-62.
- el-Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed. *Tahkîku mâ li'l-Hind*. Dekken: Matbu'atu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958.
- Bokuleva, Bota vd. "Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12/1 (Yaz 2012), 441-454.
- Caferiyan, Resul. *Tarih-i Teşeyyü Der İran- Ez Ağâz tâ Tulu'i Devlet-i Safevî*. Tahran: Neşr-i İlim, 1390/2011.
- Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâşirî*. çev. Afaf es-Seyyid Zeydan. Kahire, 2013.
- Cüveynî, Atâ' Melik. *Târih-i Cühângüşâ-yi Cüveynî* nşr. Mansur Servet, Tahran: Müessise-i İntişârât-ı Emîr Kebir, 1378/1999.
- Çakan, İsmail Lütfü. "Atıyye el-Avfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Daftary, Farhad. "Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan Ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi Ve Milliyetçi Hareketler". çev. Mehmet Atalan. *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006), 139-158.

- Davûdî, Abdülmecid Nasırî. *Teşeyyü Der Horasan*. Meşhed: Astankuds Rızavî, 1378/1999.
- Demir, Habip. *Horasan'da Şiilik: İran'da Şiiliğin Tarihsel Kökleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Ebü'l-Ferec İsfahânî. *Makâtülü't-Tâlibîn*. thk. Seyid Ahmet Sakr. Beyrut: Müessisetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1427/2006.
- Elemana, Nagehan. "Hint Müslümanlarının Düşünce Dünyasında Siyasal Çözüm Arayışları". *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14 (2015), 407-436.
- Elliot, H. M. *The History of India*. London, 1869.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Hindistan Notları". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2015), 169-198.
- Es'adî, Muhammed. "Evâmil-i Gösteriş-e İslâm ve Mezheb-i Ehl-i Beyt (as) der Şibh-i Kârre". *Faslname-i İmamet Pijuhi* 2 (Tabestan 1390/2011), 158-187.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "XIX. yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1 (1983), 1-24.
- Gökalp, Yusuf. "Yemen'de İslâm Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mezhep Faktörünün Etkisi". *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2 (Ağustos 2016), 291-304.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 7/2 (01 Haziran 2007), 55-93.
- Gufrânî, Alî. "Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi: Sâ mânîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)". çev. Şahin Ahmetoğlu. *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 221-237.
- al-Hamdani, Abbas H. "The Beginnings of The Ismâ'îlî Da'wa in Northern India". *The Hamdani Institute of Islamic Studies, Surat*. 8-16. Cairo: Sirovic Bookshop, 1956.
- Haydar Rıza, Zabıt. "Teşeyyü der Şibh-i Kârre-i Hind". *Pejuhişhâ-yi İctimâi* 12 (1377/1998), 82-102.
- Hollister, John Norman. *The Shi'a Of India*. London: Luzac and Company Ltd., 1953.
- Hüseyin, Ebrâr. "Hükümetâ-yi İsmâîliyye Der Şibh-i Kârre Hind tâ Karn-ı Dehhom". *Tulu'* 8/27 (1388/2009), 107-130.
- İbn Havkal. *el-Mesâlik*. Beyrut: Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, 1399.
- İbn Hurdâzbih. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. çev. M. Jan de Goeje. Beyrut: Dâru Sâdır-Leiden Briil Matbaası, ts.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. Beyrut, 1399.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. çev. Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Bahar Yayınları, 2014.
- M. Urzugâni, Kurbanali. *Berresî-yi Rişehâ-yi Teşeyyü'der Afganistan*. Kum: Mecme' Cihân-ı Şiâsinâsî, 1390/2011.
- MacLean, Derryl N. *Religion and Society in Arab Sind*. McGill University Montreal, Quebec: Institute of Islamic Studies, 1984.
- Makdîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1411/1991.
- Mas'ûdî. *Mürücü'z-zeheb "Meadows of Gold And Mines of Gems"*. çev. Aloys Sprenger. 5 Cilt. London, The Oriental Translation Fund of Great Britain

- and İreland, 1841.
- Merçil, Erdoğan. "Mahmûd-ı Gaznevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 362-365. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Misbahzade, Muhammed Bâkır. *Şiîyan-e Afganistan: Goruhha ve Giruftariha*. Kabil: İntişârât-ı Said, 1393/2014.
- Momen, Moojan. *An Introduction to Shi'i İslam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*. New Haven and London: Yale University Press, 1985.
- Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî. *Tarih-i Firişte ez Âğaz ta Bâbü*. ed. Muhammed Rıza Nasiri. İsfahan: Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-i Gaime-i İsfahan, ts.
- Nanji, Azim. *The Nizari İsmâ'ili Tradition*. New York: Caravan Books, 1978.
- Onat, Hasan. *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. 2. Basım. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ömer b. Hafs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Azmi. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 75-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özcan, Azmi. "Mülta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özcan, Azmi. "Sind". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 241-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öztuna, Yılmaz. *İslâm Devletleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas. *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Ashari Shi'is in India*. 2 Cilt. Australia: Ma'rifat Publishing House, 1986.
- Schimmel, Anne Marie. "Islamic Literatures of India". *A History of Indian Literature*. Germany: Otto Harrassowitz, 1973.
- Sıddıqui, İqtidar Husain. "Gurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 207-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. Mısır, ty.
- Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmâilîlik ve Temel Görüşleri". *Ekev Akademi Dergisi* 13:39 (Bahar 2009). 73-86.
- Titus, Murray T. *Islam in India and Pakistan*. Calcutta/India: Y.M.C.A. Publishing House, II. Baskı, 1959.
- el-U'tbî, Ebu'n-Nasr Muhammed b. Abdilcebbar. *Tarih-i Yemînî*. çev. Ebu's-Şeref Nasih b. Zafer b. Sa'd Monşi Curfâdegânî. thk. Ali Kavîm. Tahran: Ketabfuruş-i İbn Sina-Haver, 1334.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Hukeym b. Cebele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 313. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Üremiş, Ali. "Sind'de İslâm Fetihleri I". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2017). 477-488.
- Y. Friedmann. "Studies in Memory of Gaston Wiet". *A contribution to the early of Islam in India*. ed. Miriam Rosen-Ayalon. Jerusalem: Institute of Asian and African Studies the Hebrew University of Jerusalem, 1977. 309-333.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebu Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn Vâdih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Necef: Manşurati'l-Mektebeti'l-Haydarabad, 1964/1384.
- Yâri, Siyavuş. "Gosteriş-i Nufuz-ı Din-i İslâm der Şibhi Kârre-i Hind ez Karn-ı Evvel tâ Pencom h. k." *Pijûhiş-i Tarihi Danişgah-i İsfahan Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani* 1 (Bahar 1388), 129-142.
- Yezdânî, Hüseyin Ali. *Difa'i Hazarehâ ez İstiklal ve Tamamiyeti arz-ı Afganistan*. Kum: İntişârât-ı İhsânî, 1372/1993.